

"השדכן המודרני": מהפכת השדכנות העברית של יוסף ליבר

אורית יעל

יוסף ליבר, באדיבות משפחת ליבר

תיאור זה דומה לתיאורים מאוחרים יותר הידועים לנו מהספרות, כגון דמותה של שיינדל השדכנית מספרו של שלום עליכם, **טעויע דער מילכיקער** הוא טוביה החולב, שנכתב בסוף המאה התשע-עשרה,⁶ ומתיאורים שמובאים גם במאמר זה. נראה ששדכנים, למרות תפקידם החיוני, סבלו מדימוי וממעמד שליליים, אולי משום שכלל הסוחרים נהגו גם הם להפריז בערכה של סחורתם כדי לשכנע את לקוחותיהם, אלא שבמקרה זה הסחורה הייתה בני זוג.

בתחילת העת החדשה שימש עדיין השידוך היהודי המסורתי אמצעי לארגון מפגשים, למיון חברתי וכלכלי של בני זוג ולגיטימציה חברתית לאישור החיבור. במאה התשע-עשרה בלטה עדיין מגמת ההכוונה ותכנון הנישואין בידי ההורים ושדכנים מטעמם, אך ככל שחלפו השנים נכנסו מרכיבים של חיזור רומנטי לתהליך.⁷ בעקבות ההגירה היהודית במחצית הראשונה של המאה העשרים הגיעו לארץ המוני עולים צעירים ורווקים,⁸ והיה צורך משמעותי במציאת זיווגים. זוגות ביישוב העברי התהוו בשתי דרכים עיקריות: האחת – ספונטנית-רומנטית, דהיינו התאהבות; והשנייה – זיווג מתוכנן-

הקדמה

פוסט שהתפרסם בפייסבוק של חנות ספרים משומשים על חוברת שידוכים שהתגלגלה לידי הבעלים, סקרן קוראים רבים ועורר תגובות נלהבות.¹ גם בלוג של הספרייה הלאומית שעסק בשידוכים ושדכנים עבריים במאה העשרים עורר עניין וסקרנות.² מהתגובות לשני הפוסטים ברשתות החברתיות שבמרשתת נראה שהדור הצעיר בתחילת המאה העשרים ואחת שמכיר את עולם הטינדר,³ נחשף לראשונה לנוסחן ולסגנון של מודעות השידוכים העבריות שהיו מקובלות לפני למעלה משמונים שנה, לפני הקמת המדינה.

מחציתה הראשונה של המאה העשרים התאפיינה במעבר מהעולם המסורתי אל חיי הקדמה, מעבר שהשפיע גם על תחום השידוך ביישוב העברי בארץ. מאמר זה יעקוב אחר המהפכה בשדכנות היהודית המסורתית שנעשתה שדכנות מודרנית ופעלה באמצעות תקשורת המונים. מודעות חיפוש בני זוג בעיתונות היהודית בארץ ובעולם פורסמו כבר מסוף המאה התשע-עשרה, אך בשנות השלושים התפתח בעיתונות העברית מדור חדש, "פינת השידוכים", שהיה נהוג עד שנות השמונים. במאמר זה אציג את תהליך צמיחתה של התופעה, מדוע התפתחה באותה תקופה, מי היו הגורמים שהובילו אותה, מה היו התכנים והמסרים במודעות ובעיקר מה היה החידוש העיקרי בה.

השדכן המסורתי

בספרו **חסידות ומורדות** מתאר אברהם גרוסמן את השדכנות המקצועית שהתפתחה בימי הביניים (כנראה במאה השתיים-עשרה). לדברי גרוסמן הייתה זו תגובה לתהליך ירידת גיל הנישואין, שהביא לצמצום מעורבותם של החתן והכלה בבחירת בני זוג. ההורים, שהיו משכבות חברתיות-כלכליות שונות, נדרשו לגורם שיתווך ביניהן כדי להבטיח לילדיהם נישואים ראויים ויציבים.⁴ לדברי גרוסמן, "מעייניו העיקריים של השדכן היו נתונים לרווחו ולמוניטין שלו, ולא דווקא לטובת בני הזוג. הוא היה נכון להפריז בשבח החתן, הכלה ומשפחותיהם, תוך העלמת פרטים חשובים שהיו עלולים להרתיע את הצדדים".⁵

יוסף ליבר, באדיבות משפחת ליבר

לשרת את לקוחותיו, כשעל אחת מאוזניו עיפרון קטן ומחודד, ולצדו פנקס קטן ומרוט, בו היה רושם את פרטי המועמדים לשידוך, מועד המפגשים ומיקומם. את המפגשים קיים בנפרד ללא נוכחות הצד שכנגד, בדירת בית הוריו של מטלון. אם המועמד נמצא מתאים היה מזמן פגישה בין זוג המועמדים למקום מפגש ליד בית הכנסת הגדול. היה לו עוזר שליח בשם מוטל, בעל אף ארוך, שתפקידו היה להזעיק את בני הזוג למפגש. מטלון מספר כי שינוי חל בתחילת שנות השלושים כשהופיע "עיתון מיוחד" שבו התפרסמו מודעותיו של "שדכן מודרני" בשם יוסף ליבר, שפתח משרד שדכנות מודרני. במשרדו היו כרטיסיות מסודרות ובהן תצלומי המועמדים והמלצות, משרד עם טלפון שלא הסתפק בתל-אביב ופרסם מודעות על מועדי ביקוריו בחיפה וירושלים. מטלון מספר כי כאשר ליבר, "השדכן המודרני", כבש את השוק, נאלץ אברהמ'לה לרדת מבמת השדכנות.²⁰ על ליבר זה, "השדכן המודרני", שאותו מזכיר מטלון כגורם לסוף עידן השדכנות המסורתית ברצוני לספר.

"השדכן המודרני"

בתחילת שנות השלושים לארץ הגיע מהונגריה אלכסנדר זאוכר, עיתונאי מסוג חדש עם ניסיון עיתונאי מוקדם בשיטות עיתונאות

מכוון, השדכנות. בקרב אנשי היישוב הישן נהג השידוך המסורתי,⁹ ובתקופת המנדט המשיך להתקיים בקרב עדות המזרח והחרדים.¹⁰ אולם העולים הצינונים והצעירים שבאו לארץ ללא הורים, נטשו את שיטת השידוך כשם שהם נטשו את הדת והמסורת.¹¹ יתר על כן, גם ההיבט הלאומי שהצריך התמסרות טוטלית דחה לעתים את הזוגיות והנישואין.¹² כך חלה עלייה בחיזור הספונטני, אך זה לא ענה על צורכי כולם, וכך בד בבד עם דרכי הזיווג האחרות התפתח מנגנון חדש של שידוכים: מודעות שידוכים בעיתונים, שאפשרו לצעירים לפעול בעצמם ללא תיווך הורים או גורמים אחרים.

בבריטניה של סוף המאה השבע-עשרה החל נוהג פרסום מודעות שידוכים בעיתונות. לרברי פרנצ'סקה בומן, שחקרה את התופעה, תחילה עוררו המודעות פליאה במקביל לסקרנות והתעניינות מרובה, ובהדרגה היו לתופעה מקובלת ופופולרית, ואף הופיעו בעמודו הראשון של העיתון. המפרסמים היו תחילה בעיקר גברים רווקים, גרושים ואלמנים, לימים הצטרפו גם אלמנות, גרושות, רווקות נאשות והורים שביקשו להשיא את בנותיהם. המודעות היו דיסקרטיות, ללא כתובת או פרטים המאפשרים זיהוי וכתובת הדואר הייתה ניטרלית (כגון בית קפה), שם נאספו מכתבי התשובה. המרכיב הכלכלי, כמה כסף או יכולת כלכלית יכול להביא אתו בן זוג למערכת הנישואין, היה מרכזי.¹³ במאה התשע-עשרה החלו לפרסם גם בעיתונות היהודית בעולם ובארץ, מודעות שידוכים ביידיש¹⁴ ובעברית.¹⁵ למשל המודעות שלהלן נרפסו בעיתון הצפירה בתחילת המאה העשרים:

איש צעיר, משכיל, סופר, עסקן ציבור ובעל בית מסחר, המכניס 3000 רובל לשנה, מבקש לו שידוך הגון (רצוי ציונית ויודעת שפת עבר).¹⁶ מורה בעל השכלה גבוהה בן 30, חפץ לבא בבית נשואין עם עבריה יפה (מעט כסף דורש) לפנות אל הצפירה תחת מ.א.י.¹⁷ בשביל בתי, שהיא יפת תואר ויפת מראה להפליא ומלומדת מאוד, אני מבקש חתן בן תורה וירא שמים, שיש לו קול נעים לזמר. נדן אתן בשאת התנאים 2,000 כתבים ואתחיל ללמוד שובו"ת וחזנות ולהמציא לו תפרנס שם מקום, [...] אלמן או גרוש בלי ילדים יוכל ג"כ להציע. לשלוח הצעות סגורות תחת אות "זוג טוב" אל הנהגת "המפצה" והיא תמסרן סגורות אלי.¹⁸

המודעות הללו פורסמו בידי גברים או אבי נערה. הנוסח נקבע כנראה בידי העיתון. כזה היה כנראה הנוסח הבא: "איש צעיר משכיל, סופר, עסקן ציבורי ובעל עסק מבוסס. המכניס אלפים רובל לשנה, מבקש לו שידוך הגון. לפנות במכתבים סגורים".¹⁹ לא היה גורם ששידך בין המועמדים פרט לעיתון המפרסם. ברור שהמרכיב הכלכלי היה משמעותי. מן הנשים נדרש גם להיות יפות, ומהגברים משכילים.

יבנאל מטלון, שנולד בשנת 1919 בתל-אביב, מספר בספר הזיכרונות שלו על "אברהמ'לה", שדכן תל-אביבי שפעל בשנות העשרים והשלושים. היה זה יהודי גוף בעל רגליים עקומות, נועל נעליים מיוחדות עם עקבים גבוהים כדי להגביה את קומתו הנמוכה, ומדרה. עיסוקו הראשון והעיקרי היה מכירת פירות, שדכנות הייתה עיסוקו השני. הוא פעל מדוכן בצורת עגלה שעמדה על גלגלים על מדרכה רחבה ברחוב לילינבלום. נשות תל-אביב הקטנה, בעיקר היחסניות שבהן, העדיפו את דוכנו על פני הליכה לשוק, והוא היה אהוד על לקוחותיו בעיקר בגלל ההומור שלו ופיקחותו. הוא נהג לעמוד על דרגש עץ בעל שתי מדרגות, מאחורי הדוכן, כדי שיוכל

יוסף ליבר, באדיבות משפחת ליבר

באותה יחידה, שעברה לקריה במסגרת צבא ההגנה לישראל. כל זה נעשה במקביל לעיסוקו כשדוכן, שבו החל מעט לאחר בואו לתל-אביב.²⁹ חילופי הדברים שמתאר הכותב (כנראה זאוכר) התנהלו בשנת 1932 וחושפים מעט את אישיותו הצבעונית של ליבר וסגנונו בתפקידו כשדוכן:

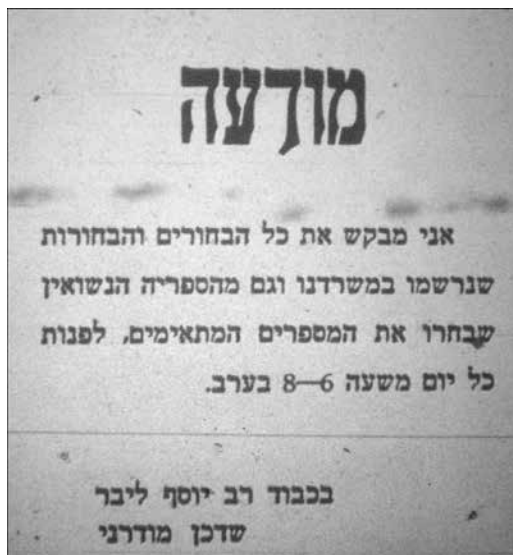
- אדוני מחפש בודאי צעירה יפה, יש לי עבורו ילדה מתוקה, עשירה, גמרה בית-ספר ויודעת לבשל, ילידת רוסיה, מדרבת צרפתית ואנגלית.
- תסלה לי – שסעתיו באדיבות – אך אין לבי הולך אחרי בחורות. עזבני במנוחה.
- אולי רצונו בכלונדינית בת 23, עם נדוניה, פרדס וכית, ממשפחה ...
- נשוי אני ואינני מועמד לנישואין – שמעתיו שוב.
- הפנים האדומות התעו בבת צחוק: אל יספר לי מעשיות, אין לו טבעת ובכלל הוא עושה רושם של אדם גזון. גם את הפתקא הוא תחב לכיסו, משמע שמתעניין הוא בדבר שידוך. יש אלמנה עשירה וצעירה שחרחרת, בלי ילדים, עם בית מסחר [...]
- לך לעזאזל! – צווחתי בכל גרוני, עד כי האנשים שטיילו על שפת הים הסבו את ראשיהם לאי והביטו בי בתמיהה.
- והשדכן מיהר להסתלק.³⁰

לאחר שנה נפגשו שוב זאוכר וליבר, וליבר קיבל את הפרסום התקשורתי הראשון שלו: "מני אז עברה שנה. לפני זמן-מה פגשני שוב ותחב לי

שונות מהמקובל בארץ. הוא הקים עיתון שנקרא עתון מיוחד, שיצא לאור בין השנים 1933-1953, עם הפסקה קצרה. העיתון הצהיר על עצמו כי אינו מחויב לאף אחד מן הזרמים הפוליטיים: עתון מיוחד: עתון ריפורט בלתי מפלגתי ובלתי תלוי. סמלו היה גרוש עם חור, והתאריכים שציין בגיליונותיו היו עבריים בלבד.²¹ השיקולים לפרסום היו בהתאם למספר קוראי העיתון. הידיעות שפורסמו נשאבו מבתי המשפט, מתחנות המשטרה, מבתי הדין הרבניים, מהרחובות, מחוף הים ועוד. הכותרות בו היו גדולות במיוחד, סנסציוניות ונהגו בהן משחקי מילים. הוא לא כתב על אידאולוגיה, על פוליטיקה או על מדיניות בין-לאומית, אלא על אנשים. לסגנון כתיבתו היה טון מוסרני ומחנך כדי לשפר את החברה שסביבו. העיתון נחשב "צהוב" ולכן נמכר במעט עותקים, אך כנראה נקרא בחשאי בידי קוראים רבים נוספים.²² זאוכר חשוב לענייננו, שכן הוא היה הראשון שזיהה כי יש משהו מעניין בליבר ובעיתונו התפרסם המידע הראשון עליו. בכתבה מאוקטובר 1933 דיווח כותב המכונה "כף הקלע" על מפגש הזוי לטעמו שהתרחש שנה קודם לכן בחוף ימה של תל-אביב, עם אדם בשם יוסף ליבר שכינה עצמו "השדכן המודרני".²³ אין אנו יודעים מיהו הכותב, אך יש יסוד להניח כי מדובר בזאוכר עצמו, שכן את רוב הכתבות בעיתונו כתב זאוכר בשמות שונים. ייתכן שהיה זה המתרגם-כותב יהודה אדלשטיין.²⁴ כך או אחרת, זאוכר כעורך העיתון הוא שזיהה את ליבר כדמות מעניינת שיש טעם לעסוק בה. ולמרות הטון הנלעג העולה מהכתבה גילו שני האנשים החריגים וחסרי המעצורים הללו, זאוכר וליבר, את היתרונות ההדדיים ובהמשך החלו לשתף ביניהם פעולה, דבר שקידם את שניהם:

איני יודע, מה גרם לכך, אבל האיש נטפל אלי כעלוקה ומצץ את דמי. בפעם הראשונה פגשתי על שפת הים, נגש אלי בחור גבוה, עם שערות ופנים אדומות, ותחב לי לתוך ידי פתקאות אחדות, פרשתי אחת מהן וקראתי: שדכן מודרני, יוסף ליבר מתווך בין החוגים הטובים בישוב, מבחר עשיר של בחורים ובחורות יפות, עם נדוניה וכלי, מכל הסוגים והשדרות. לפנות רק ברצינות ליוסף ליבר תל-אביב, נוה שלום בית שלנג רחוב שבזי. הצטחקתי ותחבתי את הפתקא לתוך כיסי ובוזה התחיל אסוני. השדכן ראה את הדבר מרחוק ומיד צץ על ידי והתחיל "לעבדני".²⁵

יוסף ליבר נולד בפולין בתחילת המאה העשרים. כשהיה בן 19 רצה לעלות לארץ, אך אביו שהתנגד לכך לא נתן לו כסף לכרטיס לספינה. הוא הציע את עצמו כמלח, וקרוב לעשר שנים סבב בספינות ברחבי העולם. רק בשנת 1929 הגיע לארץ. בתקופה סוערת זו הוא רכש ידע בכמה שפות, נגינה במפוחית, קעקוע של בחורה על זרועו כמנהג המלחים וזיכרונות, שאותם לא הרבה לשתף עם בני משפחתו.²⁶ ליבר²⁷ היה גבר נאה ומרשים, גבוה, בעל עיניים כחולות, שיער בלונדיני נוטה לג'ינג'י ועור בהיר במיוחד שנטה להישרף בשמש. הוא היה חברותי ובעל אישיות צבעונית, אהב להתחפש ולהציג סיטואציות מצחיקות. מיד כשהגיע לארץ מיהר לעלות לגליל, שם עבד כגפיר.²⁸ לאחר פחות משנה עזב את הגליל וירד לתל-אביב, עבד כבניין ובמלצרות ובהמשך חזר למשטרת המנדט בתל-אביב, תפקיד שאהב ודבק בו כל ימיו. הוא אהב את הסדר, את המסדרים, את המדים ואת המצעדים וגם לאחר שקמה המדינה המשיך לשרת

עתון מיוחד, 14.1.1934

בהדרגה הוסיף גם מודעות שידוכים,³⁹ ומשנת 1938 גם את "פינת השידוכים", שכללה מודעות ממוספרות ומקוטלגות.⁴⁰

זאוכר וליבר הכירו בערכו של שיתוף הפעולה התקשורתי והכלכלי ביניהם.⁴¹ יחסיהם היו קרובים וידידותיים, כפי שמשקף ממודעה שפורסמה בהמשקיף בשנת 1940, ובה בירך ליבר את זאוכר להולדת בתו נילי, וחתם: "המנהל של פינת השידוכים יוסף ליבר".⁴²

ליבר ריכז מאגר גדול במיוחד של מועמדים לשידוכים, קידד אותם וקטלג אותם בקלסרים ייעודיים לבחורים ולבחורות.⁴³ אך ייחודו היה בשילוב הממוסד שיצר בין שיטת השדכן המסורתי למודעות השידוכים בעיתונות שהיו מקובלות באירופה. הידע והיכרות עם המועמדים לשידוך היה אמנם פחות אישי מהשדכן המסורתי, אך מנגד הוא יצר מאגר מגוון ורחב למדי בהתאם לשאיפותיהם ולצורכיהם של המועמדים לשידוך. וכמקובל בתחום השידוכים, הכול נעשה בחשאיות גמורה.⁴⁴

משרדו של ליבר, שהיה כנראה המפורסם ביותר בשדכני תל-אביב בשנות השלושים, נקרא "המקשר בחיים: משרד מודרני לשידוכות". בחוברת בשנת 1933 כתב: "ואם כי אפשר לסדר שדוכים ע"י כל שדכן אך אני הנני השדכן המודרני היחיד". הוא עדיין לא כינה עצמו "השדכן המודרני", אך לימים היה תואר זה כינויו ושם המותג שלו.⁴⁵ ליבר לא פעל לבדו. היה לו עוזר בשם משה, אדם דתי, נמוך, שדכן ירושלמי שבא לעבוד אצלו. במשך השבוע גר בבית משפחתו של ליבר ובסוף השבוע היה חוזר למשפחתו בירושלים. עורך דין קבוע עזר לליבר לנסח חוזים ולגבות את הכסף מלקוחות שסירבו לשלם. אמנם מעולם לא הגיעו לבית המשפט, אבל לעתים היה צריך לאיים קצת וזאת עשה עורך הדין.⁴⁶

בשנת 1937 נרפסה בעתון מיוחד כתבה חתומה בידי "עירוני" שכותרתה הייתה "עתון מיוחד מתכבד להציג המקשר בחיים: ביקור במאורת המזווגים זוגים בתל-אביב".

פתקא. הפעם מצוינות שם הכתבות של ת"א וחיפה גם יחד. שלשה ימים אפשר לראותו בת"א ושלשה ימים בחיפה. העסק כנראה מפתיע ומתפתח יפה".³¹

ליבר נהג להסתובב ברחבי תל-אביב ולשווק את עצמו כשדכן. "ברחוב הרצל [ב]שבת פגשתיו שוב [...] והציע לי לקנות ממנו שתי חוברות, וכשסרבתי – נתנן לי במתנה", מספר הכותב.³² ליבר הפיק אז שתי חוברות ושילב בהן מודעות שידוכים לצד מאמרי הדרכה לחיי נישואין. האחת הייתה מורה דרך מודרני: מודעות נשואין בארץ, והשנייה – "המתווך" (מודעות נישואין מסודרות ע"י יוסף ליבר). הכותב מספר לנו על המאמרים בחוברות. למשל, המאמר "חוויות דעת על הנישואין". ליבר פנה בו אל "הקוראות והקוראות". הכותב שואל "מדוע דווקא לקוראות?", וליבר "מעביר לפניהן במילים קצרות את התועלת שמביאים הנישואין בחיי יום-יום של האדם". מאמר נוסף יועד לנוער: "המגן על הנוער שרוצים ושואפים להתחתן". יש בו פנייה לצעירים: "הזכרו בחלוצים שבאו לפני 10 שנים לארץ. הם באהבה ואידיאל התחתנו, בלי מחשבה על דבר כסף וכמה מאושרים הם היום [...] מה טוב לך, מה נעימים חייך כשבוחר אתה לך אשה סימפטיית וטובה בלי כל מחשבה אחרת". ועוד כהנה וכהנה מאמרים, משפטים והגיגים. מהחוברת המתווך ציטט הכותב את מאמר הפתיחה של ליבר: "הנני די צעיר והספקתי לעבור את כל מדורי הגיהנום ולכן אני יכול כבר להרגיש את טעם החיים. העבודה הזו שאני מטפל בה, נתנה לי את האפשרות להבין ולהרגיש מה שדרוש לכל אדם ואדם בכל אתר ואתר... 'רבותי! זכרו שלכל בן-אדם ישנה מסכה והמסכה הזו רק 'המורה דרך' יכול להכיר למי היא שייכת".

ליבר כתב מניסיון אישי, שכן הוא הספיק להתחתן ולהתגרש ולהכיר את יתרונות חיי הנישואין וחסרונותיהם.³³ במאמר נוסף הציג את קשיי הנישואין שכתב מומחה כלשהו, תחת הכותרת: "מטרת הנישואין המטפל בכל ה'פרובלימות הכואבות של חיי המשפחה בימינו' והחתום ד"ר ג".³⁴ לדבריו, "בחוברת ישנה גם הקדמה הכתובה בגרמנית שבה פונה יוסף ליבר המודרני (der modern Josef Lieber) כך הוא חותם לנוער הגרמני האהוב בכרכת ברוך בואכס לא" ומגיש להם את החוברת עם כתובות לבחירת בן זוג". ליבר ניסה לספק לקוראיו השכלה כללית בתחום הנישואין, הציג עצמו כבעל מקצוע וככתובת ראויה לפניה בכל מצב וקושי בזוגיות, "ולבסוף מסתיים 'המורה דרך' בשיר אהבה 'היה נאמן ואהוב' מאת יוסף ליבר חיפה (א"י): היה נאמן ואהוב היה נאמן וישר לב יהיה לך תמיד טוב ולא תדע מאומה מאהבה כאב היה בן נאמן לעמך אל תשפוך בשביל זרות את דמך אודות עתיד אידיאלי תחשב לרוב ויהיה תמיד טוב".³⁵

"המקשר בחיים: משרד מודרני לשידוכות"

ליבר עורר עניין בעורך העיתון הטרי וה"צהוב". במסגרת כתבת פרופיל פרסם זאוכר גם מודעות שידוכים מהחוברת, מהלך בעל אפקט תקשורתי שהשפיע על שניהם. המהלך המשותף הזה מעניין. זאוכר הבין את ערכן של מודעות השידוכים וליבר את ערכה של תקשורת ההמונים. זמן לא רב לאחר מכן התחיל זאוכר לפרסם בעיתונו מודעות שידוכים עצמאיות,³⁷ ליבר החל לפרסם את עצמו בעיתונו של זאוכר,³⁸

הכתובת "רחוב עין גנים 4 תל-אביב".⁴⁹ המען יהפוך לקבוע רק בשלב מאוחר יותר. מתיאור דו-שיח בין זאוכר לליבר עולה מידע מעניין של דמויות המשתדכים ומשמעות הקודים בשולי מודעות השידוכים:⁵⁰

על השולחן הופיע תיק ומתוך התיק הזה הוצאה מעטפה מסומנת במספר ב. 17. – אבל בסודיות גמורה, בבקשה, בסודי סודות, יד לפה – מנעול לעין – סתימה לאוזן. לא ראית, ולא שמעת, לא אמרת לא סיפרת! אדוני מבין? "קונפדנשל" (כנראה התכוון לומר "קונפידנשל" פרוש הרבר באנגלית: סודיות).⁵¹

– מה פירוש הסימן ב. 17? – שאלתי.
– זהו סוד המשרד שלנו. ב' פרוש בלונדינית. הנה היא ! – קרא הגבוה, בהוציא מתוך המעטפה בשתי אצבעותיו תמונת אשה שמנומנת. שערוהיה עשויות תלתלים ועינה האחת מטושטשת.
– זה לא כלום. קבל מכה בעין. אבל זה קרה עוד לפני עשרים שנה, כשהיתה בת שנים. זה התרפא כבר – פטפט השדכן.⁵¹

הכתבה כוללת תיאור נלעג של משא ומתן על התשלום, של הפער שבין דרישות הכותב ובין הנשים שהשדכנים הציעו לו, של תפיסת העולם השדכנית למחלוקת התשלום בין השדכנים, שממנה אפשר להבין כי אין מדובר במתווך בכיר ועוזר, אלא בשני שדכנים מוערכים, שאחד מהם (הגבוה הצהוב) נחשב מעט יותר.⁵²

העוזרת החשובה ביותר של ליבר הייתה ברוניה אשתו, שאותה הכיר כשעבר במסעדה שבבעלותה ברחוב יונה הנביא. ברוניה, שהייתה צעירה ממנו בכמה שנים, הייתה אישה נמוכת קומה, עגולה ונמרצת, בעלת אישיות מרשימה ופעלתנית במיוחד. הם נישאו בשנת 1934 ואת ביתם קבעו ברחוב מכבי 3. ברוניה נטשה את עבודתה במסעדה וסייעה ליוסף במשרדו, והוא גם שירת במשטרה בתל-אביב. כל בוקר הייתה קמה בחמש וצועדת לשחות בים בכל מזג אוויר. רק לאחר שסיימה את שחיית הבוקר שלה החלה את עבודת יומה, וכמו במסעדה המשיכה לבשל אוכל בסירים גדולים, שכן בני הזוג ליבר אספו לביתם נזקקים ונתנו להם ארוחות ומיטה חמה.⁵³

לברוניה הייתה כנראה עין שדכנית טובה והיא שערכה בפועל את רוב השידוכים. היא ידעה לזהות מי מתאים למי. בחלוקת העבודה ביניהם היה יוסף האחראי לפרסום, לשיווק ולחוזים שעליהם חתמו הלקוחות/המשתדכים, ואילו היא ערכה בפועל את הזיווגים.⁵⁴ ברוניה השדכנית נזכרת לראשונה בחוברת משנת 1938: "השדכן המודרני: מודריך מודרני לנישואין בארץ, מחובר על ידי השדכן המפורסם והידוע יוסף ליבר תל-אביב 1938" (היו כמה חוברות ויש כמה גרסאות להן). בחוברת מוצגת תמונתו של יוסף ליבר ותחתיה כתוב "השדכן הפופולרי והזריז בארץ ישראל יוסף ליבר". בחוברת 40 עמוד ו-300 מודעות שידוכים. באחד העמודים מוצגת תמונה של שני השדכנים ותחתיה כיתוב: "השדכן יוסף ליבר, עם אשתו הגב' ברוניה ליבר, אשר גם מפורסמת כשדכנית זריזה וכבר עזרה לבעלה לבצע עשרות שדוכים מאושרים".⁵⁵

בחוברת מופנים הלקוחות אל הכתובת המוכרת "רחוב מכבי שלוש", שאליה עבר המשרד בשנת 1938. היה זה בית המגורים שבו גרה משפחתו של ליבר בדמי מפתח, קרוב לשוק בצלאל, ליד בית מכבי, מול קולנוע אוריון, באזור שהיה סואן, דבר שכנראה הקל על הלקוחות הנבוכים.⁵⁶ תחילה היו בבית שני חדרים, אך ליבר הגדיל

משרד "המקשר בחיים", באדיבות משפחת ליבר

רבים מתושבי תל-אביב מצאו לא פעם בתיבות הדאר שלהם פתקאות מודפסות בחותמת כחולה לאמור: "המקשר בחיים", משרד לשדכנות מודרנית בהנהלת השדכן המפורסם פלוני, רחוב פלמוני מספר כך וכך [...] יש להודות כי הרקלמה (מודעה) הבלתי פוסקת הזו משכה את לבי ויום אחד החלטתי לבקר במשרדו של השדכן המפורסם ולעמוד על טיב הסחורה [...] נתקבלתי על ידי השדכן, צעיר גבוה וצהוב. מדבר הרבה אבל מדבריו מבינים אך מעט. על ידו עזר יהודי גוף בעל כרס עגלגלה וקרחת ענקית. שניהם ישבו בחדר צר, שעל קירותיו היו תלויות תמונות מוזרות מז'ורנלים צרפתיים. באמצע הקיר היתה תלויה גרטה גארבו ועל ידה קלארק גיבל. מטריה שחורה היתה תלויה מעל החלון ובפתח מצאתי מצד אחד מזוזה ומצד שני פרסת-ברזל, זמן למשל ולברכה.⁴⁷

הכותב מתאר בצנינות את השדכנים, המשרד מתואר כמאורה בעלת תמונות זולות, הכותב לא מתלהב במיוחד משדכנים בכלל ומאלה בפרט, ממשרד ומסגנון עבודתם. שם השדכנים והמיקום אינו מפורט. הכתובת היא "רחוב פלוני", אך היות שמופיע שם המשרד "המקשר בחיים" ברור כי מדובר במשרדו של ליבר. מהפרסומים בעיתונים נראה שמיקום משרדו השתנה. בכתבה משנת 1933 הופנו הלקוחות אל "הכתובת הזמנית היא: חיפה רחוב אלנבי בית סטמבול, לכב' יעקב ליכטהיים עבור יוסף ליבר".⁴⁸ במודעות מאוחרות יותר מופיעה

השדכנית ברונה ליבר, באדיבות משפחת ליבר

ליבר יוצא להירגע בבית קפה וחוזר הביתה לפנות בוקר, מעט לפני שברוניה קמה לשחיית הבוקר שלה.⁵⁸ המשרד הסואן בתל-אביב לא סיפק את ליבר והוא נהג להגיע מדי שבוע גם לירושלים ולחיפה כדי להרחיב את מספר המועמדים לשידוך. שם היה מקבל את הלקוחות במלון שבו שהה: "הודעה חשובה לירושלים. השדכן י' ליבר יבקר בירושלים, מלון 'ציון זקס', רח' יפו פנת בן יהודה, טלפון 2367, ביום שלישי, 17 לפברואר, בשעות

ברונה ליבר, באדיבות משפחת ליבר

יוסף ליבר במשרדו עם קלסרי השמות המחולקים על פי גברים ונשים, באדיבות משפחת ליבר

המקשר בהרים
משרד מודרני לשדכנות
ב ה נ ה ל ת :
השדכן המפורסם הראשון בארץ
י. יוסף ליבר
 תל-אביב, רח' הסמכי מס' 3 פנת בצלאל
 בקרבת קינג ג'ורג'
 כל העניינים מתנהלים בסודיות
ג מ ר ה

משרד ג' פשוטי סומת כל יום שניסם גם בשבת והיום
 אגודת י. יוסף ליבר

„LEBENS BUND“
 Modernes Heiratsvermittlungsbüro, unter Leitung des bekannten
 und ersten Vermittlers in Palästina
JOSEF LIWER
 Tel-Aviv, Maccabi Str. 3 (Ecke Bezalet) STRENGSTE DISKRITION ZUGESICHERT.

מתוך השדכן המודרני: מודריך מודרני לנישואין בארץ, תל-אביב 1938

את הבית לשלושה וחצי חדרים בגלל העומס. כל חדר שנוסף התמלא בצעירים שחיפשו בני זוג, ובערב היו בבית אנשים בכל מקום: בבית עצמו, בחצר, ברחוב, בחדר אחד ישבו גברים ובחדר אחר הנשים, וברוניה אצה רצה מחדר לחדר. במקביל היו יוסף ומשה לוקחים את בני הזוג המיועדים ומפגישים ביניהם ברחובות קרובים ומשאירים אותם שם. כל הערב היו רצים שלושת השדכנים בין בני זוג פוטנציאליים, ושאר בני המשפחה העבירו את הזמן בחוץ.⁵⁷ שעה לפני חצות, לאחר שיצאו אחרוני הלוקוחות, היה המשרד מתרוקן והופך שוב לבית. בחצות היה

ברוניה ליבר בחזית הבית – על הדלת השלט 'המקשר בחיים'. על המשקוף השלט 'השדכן המודרני', התמונה באדיבות משפחת ליבר

והידועים בארץ".⁶² באותה תקופה זכתה גם ברוניה לפרסום תקשורתי רחב: "השדכן המודרני יוסף ליבר ואת אשתו גב' ברוניה ליבר – מנהל המשרד 'המקשר בחיים' [...] עם שות' השדכן א' ויסברג".⁶³ המודעות הציגו שיתוף פעולה בין שדכנים, אך זה החזיק מעמד זמן קצר, כנראה, כי משנת 1945 הם שוב פעלו בנפרד.⁶⁴ ברוניה, שצברה מוניטין, קיבלה מעמד מרכזי יותר בפרסומים שהדגישו את יכולתה ואת השיטות המודרניות של המשרד:

השדכן המודרני יוסף ליבר מנהל המשרד "המקשר בחיים" ואשתו הגברת ברוניה ליבר, אשר גם היא מפורסמת כשדכנית זריזה וכבר עזרה לבעלה בכיצוע הרבה שידוכים מאושרים. משרד "המקשר בחיים" הוא המשרד שנוסד לפי השיטה החדשה ביותר, הראשון בארץ ובהצלחה, הוציא לפועל מאות שידוכים מאושרים בסודיות גמורה בהחלט. קשרים טובים בחול החוקים האינטליגנטיים בכל העדות. תל-אביב, רח' המכבי 3, ת.ד. 1904, שעות הקבלה בתל-אביב מ"מ 10 בערב.⁶⁵

"פינת השידוכים"⁶⁶

בשנת 1946 התפרסמה בהמשקיף מודעה ממוסגרת וכוללת בזו הלשון:

תפסו מדביק כרוזים ונתברר שהוא שדכן: משמר שוטרים בריטיים במכונית אלהוט שסייר שלשום בלילה ברחוב אלנבי קרן אחד העם, נתקל לפתע בחשוד שהדביק כרוזים בחצר. 4 שוטרים מזויינים קפצו מהמכונית ותפסו את

הודעה חשובה לירושלים
השדכן י. ליבר יבקר בחיפה בלון
וקסלר. ציון זקס רח' יפו פנת ב
יהודה סלפון 2367, ביום שלישי,
17 לפברואר, בשעות 4-8 אחה"צ. ביום
רביעי, 18 לפברואר בשעות 9-12
לפני הצהרים ומ"מ 4-8 אחה"צ.
אפשר להזמין את השדכן ע"י הטלפון
ובכתב. נא לסלפון רק בשעות הגיל.
הודעה חשובה לחיפה
השדכן י. ליבר יבקר בחיפה בלון
וקסלר. רחוב שפירא סלפון 862. ביום
שלישי 10 לפברואר מ"מ 4-8 אחה"צ
וביום רביעי 11 לפברואר בשעות 9-12
לפני הצהרים ומ"מ 5-7 אחה"צ.
אפשר להזמין את השדכן ע"י הטלפון
ובכתב. נא לסלפון רק בשעות הגיל.
10/11
כל אלה שאינם מספיקים לבקר את
השדכן ביום שלישי, יוכלו לבקר ביום
רביעי בשעות הגיל.

פינת השידוכים
כל המודעות הנבואות להלן נמסרו לנו
ע"י השדכן המפורסם י. ליבר, מנהל
משרד השידוכים 'המקשר בחיים', ת"א,
רחוב המכבי 3, בכל הענינים הנוגעים
למודעות נא לפנות אליו ולצרף 20 מיל
בבולים, דמי תשובה, סכתנים בלי כולים
לא ייענו.

8-4 אחה"צ. ביום רביעי, 18 לפברואר בשעות 9-12 לפני הצהריים ומ"מ 4-8 אחה"צ. אפשר להזמין את השדכן ע"י הטלפון ובכתב. נא לסלפון רק בשעות הגיל".⁵⁹

את המודעות לעיתונים הכין ליבר במהלך השבוע, בעודו מוסיף שמות לרשימת הגברים ולרשימת הנשים. ביום חמישי היה הולך אל העיתון, תחילה לעתון מיוחד ולאחר מכן לעיתונים נוספים שאתם עבד, כדי להביא את רשימות המשתדכים.⁶¹ מהלך זה יצר כנראה את מגוון הלקוחות הרחב אשר נדרשה לו פעילות אינטנסיבית של שלושה שדכנים.

בשנת 1944 שיתף ליבר פעולה עם השדכן א' וייסברג תקופה קצרה: "השדכן המודרני יוסף ליבר מנהל המשרד 'המקשר בחיים' [...] עם אחוד השדכן המפורסם א' ויסברג [...] השדכנים הראשונים

הראשון": "אם למטרת נשואים פניך, בחר לך בשדכן מודרני והוא השדכן המודרני יוסף ליבר המפורסם כשדכן הראשון בכל הארץ. בעל הליכות בכל חוגי האינטליגנציה ומחוגי דתיים מכל העדות [...] וכאן מופיעה כתובת ההתקשרות]. פנו למשרד זה שזווג מאות צעירים וצעירות המאושרים בחיים. אל תחמיצו את ההזדמנות, תבקרו ותוכחו".⁷²

כפי שהמונח "השדכן המודרני" שהמציא ליבר היה למושג עצמאי שהגדיר סגנון שדכנות מסחרי, כך גם "פינת השידוכים" שפתחו ליבר וזאוכר בעתון מיוחד קיבלה מעמד משל עצמה. אחד הדוגמאות לכך היא הייצוג הבימתי בתאטרון "אף על פי" שהעלה בשנת 1942 את המחזמר פינת השידוכים: "פינת השידוכים" עם ארטובה כ"כלה", גולנד כ"חתן" וגור כ"שדכן". ושלשת אלה כמעבירים לפנינו בטוב טעם כל מיני טפוסים של חתנים וכלות הצפים ועולים על רקע חיינו, מ"כלת האגירה" ועד ה"חתן הישיש" – וכל זאת מלווה פזמונים נאים ומוסיקה משעשעת".⁷³

"השדכן המפורסם" ושדכנים נוספים

משנות הארבעים ואילך צצו שדכנים נוספים שפעלו, לדבריהם, בשיטת "השידוך המודרני", כלומר פרסום בעיתונות. ואכן אפשר לראות שתופעת השידוך התקשורתית תופסת נפח ומודעות השידוכים מרוכזות בעמודים ובפינות ייעודיות ולא מפוזרות בין עמודי העיתון כפי שהיה לפני כן.

שדכנים שונים פרסמו בעיתונות,⁷⁴ ובהם למשל הפסיכולוג ד"ר הוגו גולד, שכונה את עצמו "השדכן המפורסם",⁷⁵ והשתמש בתואר שלו כעדות לכישוריו: "משרד לשידוכים ד"ר הוגו גולד, ת"א רח' פרישמן 7. השדכן המפורסם והידוע בכל הארץ. שעות הקבלה [...] אלפי רשומים, קשרים טובים בחוגים (בטעות – בחוקים) המעוניינים ביותר".⁷⁶ ובמודעה אחרת: "רק פסיכולוג טוב יזמן לך את בן הזוג או בת הזוג הראויים לך ד"ר הוגו גולד [...] אלפי רשומים, קשרים טובים בחוגים מצויינים ביותר".⁷⁷

גם משה פישמן, "השדכן המנוסה", הציע "שידוכים מאושרים עם נדוניה וגם בלי נדוניה מכל החוגים המצויינים ביותר והדתיים".⁷⁸ אך כל אלה, בשונה מליבר, עשו שימוש בתקשורת בעיקר כדי לקדם את עצמם כשדכנים ולא פרסמו את רשימות המועמדים לשידוכים. בשנת 1943 הוקמה ביוזמתו ובהנהגתו של יוסף ליבר אגודה מקצועית, כפי שמתואר ב"הודעה חשובה לכל השדכנים בארץ" שהתפרסמה בעיתון הצפה:

בזה אנו מודיעים שהתאחדנו וסדרנו אגודת שדכנים בארץ, מטרת האגודה להגן על כל הזכויות של השדכנים ולשמור על טובת הקהל המעוניינים כל אלה המתעסקים בשדכנות וזה פרנסתם מתבקשים לבא להישיבה השנייה שתקיים ביום החמישי 16.1.2.43 בקפה רפאל [...] מי שלא יבוא לא יהיה לו שום זכויות של האגודה. הועד המארגן יושב ראש האגודה, השדכן המודרני יוסף ליבר, [...] וסגנו השדכן המפורסם אברהם ויסברג [...] הגובר והמזכיר השדכן הידוע ד"ר הוגו גולד [...] בנוגע לפרטים לאגודה לפנות במכתב.⁷⁹

שלושת השדכנים הידועים ביותר היו "השדכן המודרני", "השדכן המפורסם" ו"השדכן הידוע". או ליתר דיוק, ליבר, גולד ווייסברג

המדביק. לאחר חילופי דברים התברר שזהו השדכן י' ליבר שהדביק כרוזים. בהם הוא מזמין חיילים משוחררים ועולים חדשים לבוא למשרדו. לאחר ברור תוכן הכרוזים שוחרר השדכן.⁶⁷

נראה שליבר לא הסתפק בפרסום בחוברות ובעיתונים, אלא פרסם גם כרוזים שאותם הדביק ברחובות ולכן חשבו שהוא פעיל מחתרתי נגד הממשלה הבריטית. עובדה זו משעשעת במיוחד לנוכח העובדה כי ליבר עצמו היה שוטר במשטרת תל-אביב, ויש להניח שהשוטרים הבריטים זיהו אותו. פרסום המודעה במסגרת מודגשת מוכיח כי אין זו ידיעה רגילה, אלא שמטרתה להסב את תשומת לב הציבור למאסרו. שבוע לאחר מכן פרסם אותו עיתון ידיעה נוספת תחת הכותרת "כוחה של התחרות..." על משמעותה של שדכנות מודרנית: "אפילו כדי [...] להאסר יש צורך במזל. לשדכן ליבר, למשל, היה מזל. בהיותו שדכן מודרני, אין מר ליבר חוסך כל מאמץ לפרסם את משרדו בצורה מודרנית; – כלום יש לך פרסומת טובה יותר ויותר מודרנית מאשר אותו מאסר באישון-הלילה בידי אנשי משטרה מזויינים עם תת-מקלעים, בידיהם, הקופצים ממכונית מצויידת בראדיו וכו'".⁶⁸ העיתון טען כי פרסום נחשב לדרך שיווק מודרנית. הדבר משעשע במיוחד כי מי שפרסם שבוע לפני כן את דבר המאסר הוא עיתון המשקיף עצמו, שהתרעם על הפרסום החינמי שהרוויח ליבר. המשקיף כתב עוד כי שדכנים נוספים אימצו את דרך הפעולה המודרנית הזאת, להיתפס בידי השלטונות ולזכות לכתבת פרסום חינם בעיתון. לתפיסתו של הכתב, ואולי גם של הציבור בכלל, "שדכנות מודרנית" מאופיינת בנכונות לעשות כל דבר כדי לזכות בפרסום, אפילו להסתכן במאסר על ידי הממשלה: "אולם השדכן ליבר אינו 'מונופוליסט' חלילה. יש ברוך-השם בעירנו עוד שדכנים, מודרניים אף הם. וידעי חן מספרים, כי מאז אותו לילה, יוצאים אחדים מהם בלילות מצוידים בכרוזים (כרוזי תעמולה למשרדיהם, כמובן) עם דליי דבק בידיהם מתוך תקווה, שמא יזרוק איזה משמר מזוין עינם גם בהם ויזכו אף הם כמעט פרסומת חינם אין כסף".⁶⁹ לעתים היה השימוש במונח "שדכנות מודרנית" הגדרה כללית לשדכנות. בעיתון הבקר התפרסמה ידיעה בכותרת "ממשרדו של שדכן מודרני נגנב אלבום עם 282 תמונות של 'מועמדים לחיי נשואים'":

גנבה מיוחדת במינה בוצעה אתמול בת"א: מ"השדכן המודרני" ד"ר לייב ברמסון גנבו את אלבום הכלות והחתנים. זוהי הפעם הראשונה שגנבה מעין זו מבוצעת בת"א. הדבר קרה אתמול אהה"צ. כשחזר מר ברמסון למשרדו ברחוב עליה מצא את דלת המשרד פתוחה ובחדר גופא שררה ערבוביה. נגנבו מסמכים ותעודות, ובתוכם האלבום המכיל 2,828 תמונות של "מועמדים לחיי נישואים". מר ברמסון הודיע על המקרה למשטרה, שפתחה בחקירה. בעדותו לקצין החוקר אמר מר ברמסון: "חושבני שאת הדבר עשה אחד מהמתחרים שלי, בכדי להבאיש את ריחי כי אני עומד להוציא לפועל כמה נשואים ששדכנים אחרים מטפלים בהם זה כמה שנים".⁷⁰

מכתבה זו וממודעות בכתבות נוספות נראה כי החל בחצי השני של שנות הארבעים גברה התחרות בין השדכנים.⁷¹ המונח שהמציא ליבר, "שדכן מודרני", אומץ בידי שדכנים נוספים וליבר נאלץ לעשות מאמץ גדול יותר כדי למשוך את תשומת לבו של הציבור ולשכנע אותם שהוא-הוא "השדכן המודרני" המקורי. מודעה בהצפה משנת 1947 קיבלה פתיח חדש ובו הדגשה של העובדה שהוא "השדכן המודרני

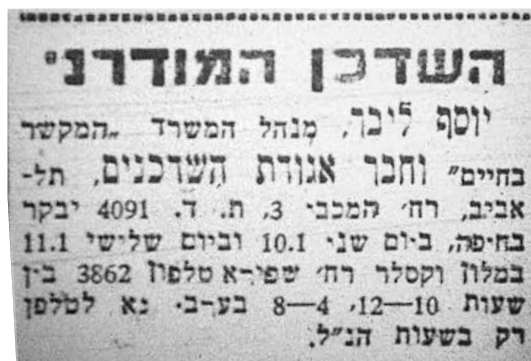
שהתנהל בשנת 1945 ובו נפסק תשלום של "דמי שדכנות" באיחור של 11 שנה (משנת 1934). פסק הדין ניתן בסתירה להשקפתו הפרטית של השופט שטען כי "נתינת תוקף חוקי על ידי בית המשפט לחוזי שדכנות הוא דבר המתנגד לסדר הציבורי, כאשר הוא מפריע לחופש הבחירה ומוריד את הנשואין לדרגת חוזה מסחרי רגיל".⁸⁵

לעומת זאת בכתבה "שדכנים ושידוכים בדין",⁸⁶ במסגרת הטור שלו, "מתוך ההווי היהודי בבית המשפט", כתב השופט ד"ר שניאור זלמן חשין על פסק הדין הקודם וציטט את דבריו של השדכן-התובע: "אלמלא אנו, השדכנים, היתה מחצית תושבי העיר רווקים ורווקות: הרי שאנו עושים דבר מה לתקנת הכלל, ויש להחזיר לנו טובה על כך, והנה זה בא ואומר כי העסק אינו מוסרי ואינו חוקי". לטענתו קיימת סתירה בין "המקובל בארצות נאורות בהן נקבע ש"מסחר זה בזיווגין פסול מבחינת המסחר המקובל [...] אך אין להתעלם מהעובדה כי המוסד הזה, השדכנות, עם כל הזרות שבו, מלא בעבר תפקיד חשוב, ואולי גם מועיל, בחייו המיוחדים במינם של ישראל בתפוצותיו". וכפי שאמר ד"ר חשין ברישא של דבריו "כבא הדין לפסק הלכה בסכסוך שמקורו נעוץ במנהג-עם מקובל [...] אין הוא בן חורין להתעלם מהשפעתם ההיסטורית של המנהג או אורח-החיים על עיצוב דמותו של הקיבוץ".⁸⁷ דהיינו מנהג זה מקובל זה דורות בקרב היהודים בארץ ובעולם, יש לו השפעה משמעותית על עיצוב העם ולכן יש לכבד אותו גם אם הוא מנוגד לתפיסת העולם המודרנית של חלק מהציבור.

"בחור מסודר" ו"צעירה בעלת נדוניה":⁸⁹ תוכן

מודעות השידוכים

לליבר היה ייחוד שיווקי נוסף: הוא זיהה את הצורך בכותרות בולטות ומושכות את העין. אולי היה זה שיתוף הפעולה בינו ובין זאובר שהיה ידוע בכותרותיו הדרמטיות, ואולי היה זה סגנונו השיווקי. כך או אחרת, משלב מסוים החל להשתמש בכותרות פרובוקטיביות, בולטות ומושכות את העין: "שחרחרת! חיי מושבה שקטים, בעלת בית בהרצליה, לגרושה יש ניסון בחיים! מומחית לרפוי שיניים, בחורה בלי כסף, התחשוק באשה יפת תואר? האוהב אתה עיניים ירוקות?"⁹⁰ כמו כן פרסם תיאור נשים, או כותרות המציגות דרישות שיש לנשים מגברים: "האין אדם הגון אחד בארץ? מעודי שאפתי לחיי משפחה צנועים, האם אתה בעל השכלה אקדמית? בחור גרוש אלמן – נסיעה לאוסטרליה! תכוף לנסיעה לאוסטרליה, 10,000 לא" ברכוש", או כותרות שמציגות את מרכולתם של הגברים: "הרוצה את בחי אכרה? אינטליגנט ובעל הכנסה טובה, המסכימה את לחיים צנועים? הכסף אינו חשוב!"⁹¹ ליבר זיהה את הנקודות החזקות של המשתדכים, מיומנות שהייתה לרוב השדכנים, אך הוא ידע גם למתג אותן בכותרות אטרקטיביות ומושכות. כותרות אלה יצרו רושם שהסחורה והמגוון של ליבר מגוונים ואטרקטיביים יותר מאשר אצל השדכנים האחרים. ממודעות השידוכים של ליבר אפשר להכיר את דרישות הזוגיות באותן שנים ואת השינויים שחלו בהן בהדרגה. במודעות משנות השלושים בולטת המגמה הכלכלית. גברים חיפשו נשים עם "נדוניה" והציגו את עצמם כבעלי "הכנסה", ואילו הנשים חיפשו "בחור מסודר":

שהבינו ששיתוף פעולה יועיל לכולם.⁸⁰ מידע מפורט על תוכנה של הפגישה מתקבל מכתבה שהתפרסמה כשבועיים לאחר מכן בעיתון **המשקיף**: "שדכנים מכל הארץ התאחדו!"

עשרות שדכנים מתל-אביב וסביבתה התכנסו באחד הערבים האחרונים בקפה זה [...] "רפאל" השוכן ברח' שקט ויחד עם זה אינו מרוחק אלא צעדים מספר במרח' אלנבי הגועש והסואן [...] לשם הקמת "אגודת השדכנים בתל אביב" כגרעין לארגון ארצי. טיפוסים שונים נועדו בצוותא באסיפה זו. ליד דוקטור לפילוסופיה מיוצאי גרמניה תפס מקום זקן ספרדי בעל זקן לבן ומהודר; שדכנית באה בימים עם פיאח נכרית על ראשה, מעיירה שבסביבת גרודנה, התישבה ליד שכנתה בת גילה, ילידת צפת, שתיהן מדברות יידיש גליציאית; יהודי החובש חצי צילינדר, ספק שדכן ספר טוחר, לוחש משהו באזני שכני בעל פנים צעירים ואריים. היוזם והרוח החיה הוא גבר רחב כתפיים ואדיר שרירים מציריך. בא ארצה לפני 20 שנה. חמש שנים שירת במשטרה וזה 15 שנה הוא מזווג בהצלחה זיווגים בישראל.⁸¹

מתיאור דמות המארגן והרוח החיה נראה כי הכוונה לליבר. בהמשך הכתבה מתברר כי באספה תיאמו השדכנים את עבודתה ופעולתה של "אגודת השדכנים". הם קבעו מחירים אחידים לשידוכים, פרסום ספרות ועיתונות מקצועית, נוהלי התנהגות (איסור על סקנדלים), והחלטה על הבאת סכסוכים ביניהם לבית הדין של האגודה. העיתונאי החתום על הכתבה, ג' הל, טרח ובירר פרטים נוספים על עבודת השדכנים:

ישנם שדכנים המנהלים כרטיסיה כמשרדי חקירה של בלשים מובהרים. אחרים, מהדור הישן, מנהלים את כל "העסק" על פסת נייר, בה רשומים שמות המועמדים למאות. ככל שדכן מסדר ערב ערב 20-30 פגישות של זוגות ובמוצאי שבת מגיע מספר הפגישות אף ל-50. מספר השידוכים שהשדכן מצליח "להוציא לפועל" במשך שנה הוא 50-60. שכר הטרחה אינו קבוע ותלוי במצבו של הזוג.⁸²

בשל ההרכב הדמוגרפי הצעיר בארץ היו ידי השדכנים עמוסות עבודה. כמו כן, מאחר שבארץ היה הריכוז הגדול ביותר של צעירים יהודים בעולם היהודי, פעילותם הייתה חובקת עולם, בעיקר לאחר השואה: "יש שדכנים בארץ המקבילים מכתבים מחוץ לארץ, בעיקר מיהודים באמריקה המבקשים למצוא בשביל בתם חתן ארצישראלי או בחורה מקיבוץ בשביל 'בוי' מדטרויט".⁸³ תופעה זו עולה גם מתוכנן של מודעות השידוכים שבהן אפשר למצוא חיפושים מאמריקה ומאוסטרליה. אף שהשדכנים עשו את עבודתם, שכרם והערכתם לא היו קלים. היו בני הזוג שמצאו את מבוקשם אך סירבו לשלם את שכר הטרחה של השדכן.⁸⁴ דיווח על אירוע שהגיע לבית המשפט, מספר על משפט

יותר. בדרך כלל הן חיפשו "גבר מסודר", כלומר מסודר כלכלית. הן לא כתבו דרישה כלכלית מדויקת והציגו את עצמן כבעלות הכנסה מנדוניה, מירושה, ממשכורת, מרכוש או מעסק, כדי להוכיח שהן מביאות עמן משהו משמעותי אל הנישואין. נראה שהנשים ציפו כי הנישואין יקנו להן ביטחון כשיתייגו אותן כנשואות ויאפשרו להן ללדת ילדים.¹⁰⁶ מבחינת הגברים מדובר היה בעיקר בסידור כלכלי שאינו מוסתר: "הכסף דרוש לשכלול בית החרושת", "דרוש לו סכום כסף כדי שיוכל לפתוח כאן קונדיטוריה".¹⁰⁷

לצד הדרישה הכספית צוין גם הגיל הרצוי: הבחורה הייתה צריכה להיות צעירה מעט מן הגבר כמקובל גם בחברה המסורתית.¹⁰⁸ מרכיב נוסף, בעל ערך רב לתיירים ותיירות שרצו להשתקע בארץ, היה נתינות ארץ-ישראלית. לעומת זה היו גם הצעות לחיים מאושרים בגולה, בדרך כלל האנגלו-סקסית. גם אם פורסמו מרכיבים אחרים בעלי ערך, כמו מראה חיצוני, או השכלה,¹⁰⁹ הם היו משניים למרכיב הכלכלי. נראה שבשנות השלושים הקריטריונים המסורתיים לשידוך – ממון, למדנות וייחוס משפחתי¹¹⁰ – היו עדיין בתוקף, גם כאשר השיטה למציאת בני זוג כבר הייתה מודרנית. סביר להניח כי הייתה השפעה גם למציאות היישובית שבה גברים יכלו להסתדר כלכלית וחברתית בלי אישה, ולכן נטו להיות בררנים, ואילו הנשים שהתקשו יותר להסתדר,¹¹¹ שאפו להינשא, והיו מוכנות להתפשר.

פה ושם אפשר למצוא גם מודעה שפורסמה על ידי אדם באופן פרטי, על פי הנוהג האירופי, אך היה בה גם סיכון, שכן שדכן בודק את אמינות "סחורתו" ואילו אדם שפרסם באופן עצמאי היה יכול להיות גם נוכל, כפי שעולה כנראה ממודעה שהתפרסמה בשנת 1933 ב'עתון מיוחד' המציעה הצעה מפתה במיוחד:

בחור בן ל"ב שנים, למן עינו וישר, דור חמישי לרב גאון בצפון רוסיה, בעל כשרונות מסחריים רחבים, בעל מגרשים בתל אביב, ששום היום מ-7000 לא"י ומעלה, זקוק לסך מ-10,000 (עשרת אלפים) לא"י עד 50,000 (חמישים אלף) לא"י כדי לבנות מושבה קטנה שתכניס כשלוש מאות לא"י לחדוש ולפתוח שלשה בתי חרושת לתעשייה חדשה בארץ, שיכניסו ריוח עצום – מחפש בתולה סמפטי ונחמדה, ענוה, בעלת לב טוב ומצפון ישר וכבוד עצמי ממשפחה רמה וישרה, בגיל 18 עד 25 ובלי פגמים או חסרונות – שתכניס לו סכום כזה במזומן, בתור נדוניה או בתורת הלואה לבי רבית שיוחזר לה לאחר זמן מה. לפנות ל"קומפס" ת.ד. 894 ת"א עבור "אביון בן האלמנה".¹¹²

מהמודעה עולה תיאור של בחור כמעט מושלם, בעל רכוש ניכר, אך דרישותיו המופרזות מן הבחורה וממשפחתה, ומעל לכול הכינוי "אביון בן האלמנה", מעלים חשש כי מדובר בשרלטן או בגנב המעוניין בכספה של הנערה.

בשנות הארבעים, במהלך מלחמת העולם השנייה ולאחריה, חל שינוי הדרגתי בתכני מודעות השידוכים. הייתה ירידה הדרגתית בחשיבות המרכיב הכלכלי אשר לא נעלם, אך לצדו הופיעו גם מרכיבים אחרים כגון אינטליגנציה, השכלה כללית, אופי, מראה נאה, אפילו קומה גבוהה,¹¹³ המרמזים על שינוי בדרישות לזוגיות בכלל:

"ילידת הארץ. ממשפחה ירושלמית מיוחסת. סימפטית ונעימה. שולטת בשפות: עברית אנגלית וגרמנית. רוצה להכיר בחור אינטליגנטי ומסודר כפקיד, או מורה".¹¹⁴

מורה דתית בעלת 1000 לא"י במזומן
בת 28. ילידת הארץ. ממשפחה ירושלמית
מיוחסת. סימפטית ונעימה. שולטת בשפות:
עברית, אנגלית וגרמנית. רוצה להכיר בחור
אינטליגנטי ומסודר כפקיד או מורה בני
עד 35. על הפענוניו לפנות למס' 4008/48.

מהנדס ממשלתי בעל רכוש וכסף במזומן
משתכר 20 לא"י בחודש. בן 30. יליד רוסיה.
ממשפחה מיוחסת, סימפטית ונעימה. רוצה להכיר
בחורה אינטליגנטית וסימפטית בגיל עד 25.
רצויה בעלת נדוניה. על הפענוניו לפנות
למס' 2686/40.

1500 לא"י במזומן עם עסק מבוסס לבן 35, יפה וסימפטי, המבקש נערה עד 28 שמלבד יופי ונעימות יהיה לה גם הון בסך 500 לירות, ושתדע גרמנית.⁹² פקיד בבנק עם הכנסה של 18 לירה לחודש, יליד הארץ, בן 30, ממשפחה טובה, משכיל רוצה לשאת בחורה יפה עד גיל 25 עם סכום כסף.⁹³ בעל עסק טוב, בן 30 מגרמניה, רוצה להכיר בחורה יפה עד גיל 26, ועם הון של 300 לירה.⁹⁴

מכונאי עם הכנסה טובה, בן 24 מגרמניה, גבוה עם הון כסף, רוצה בבחורה עד 24, עם 500 לא"י.⁹⁵ בחורה עם השכלה מדופלמת, יש לה הכנסה טובה וסכום כסף ידוע.⁹⁶ בת 22 תופרת ומרויחה עד 10 לא"י בחודש ועוד 200 לירות יש לה במזומן, ממשפחה רבנית בליטא, והיא מבקשת להינשא לבעל מקצוע מסודר עד גיל 30.⁹⁷ פקידה בת 21 עם 100 לא"י נדוניה, משכילה, יפה, רוצה בבחור עד 27 עם השכלה בינונית מסודר טוב.⁹⁸ אלמנה יפה בת 28, עם ילדה נחמדה ובעלת בית והכנסה 10 לירות לחודש, רוצה להנשא לבחור, או אלמן מסודר, לא למעלה מגיל 40, בלי ילדים.⁹⁹

מי שלא יכלה להציג יכולת כלכלית הודיעה על כך: "בחורה בגיל 19, נחמדה, כסף אין לה, אך מראיה נחמד, מבקשת בחור מסודר, אפשר גם במושבה עד הגיל 30 גבוה".¹⁰⁰ גברים שהודיעו מראש שאינם מחפשים בחורה עם כסף היו מעטים: "יליד הארץ מנהל עבודה בבית מסחר גדול ומרוויח 20 לא"י בחודש, רוצה לשאת בחורה יפה עד גיל 19 אך בלי כסף 'כי כסף לבחורה מקלקל אותה'" או "ספרדי שמואס בכסף ובוחר אך בלב".¹⁰¹ לאלה כנראה לא היה מה להציע ולכן הם גם לא באו בדרישות. לעתים הציעו הנשים לגבר גם "סידור בעבודה": "אפשר לסדר חשמלאי בעבודה", "אפשר לסדר חייט בעבודה".¹⁰² ויש נשים שהציעו תנאים נוחים להגירה: "לנסיעה לאמריקה מיד", "לנסיעה תכופה לאוסטרליה", "נסיעה לקנדה", וכדומה.¹⁰³

בנייתו של המודעות אפשר לראות התאמה יחסית בדרישות רמת ההכנסה או הרקע המשפחתי של שני הצדדים,¹⁰⁴ כמקובל בשידוך המסורתי.¹⁰⁵ בולטת יותר העובדה כי גברים הציגו רף גבוה של דרישות כלכליות. הם ציפו מהנשים להביא לנישואין סכומי כסף נכבדים מאוד, ואף נקבו בסכומים. דרישות הנשים היו צנועות

ליבר במשרדו, באדיבות משפחת ליבר

תיאור העומס וההתנהלות בבית-משרדו מחזקים את התמונה של תפוצה מרשימה, תמונה שעולה גם מהתקשורת ומעדויות של לקוחות מרוצים שהמליצו גם לילדיהם למצוא אצלו שידוך. אך הטיפול בכל הלקוחות הללו לא היה מתאפשר ללא עוזריו, השדכנים הנאמנים, משה הירושלמי וברוניה אשתו, שביצעו בפועל את עבודת השידוכים. משה שעבד וגר אצלם עד יום מותו, וברוניה שהיה לה אופי נמרץ ועין טובה ידעה לזוג זוגים וגם אירחה והאכילה בבית כל דכפין.¹²⁰ ליבר הנמרץ נסע ברחבי הארץ, הקים את אגודת השדכנים, שירת במשטרה ועסק בנייהול העסק, אך מי שהיו שם תמיד והתמודדו עם הלקוחות המצפים היו הצוות ברוניה ומשה.

אלכסנדר זאובר סיפק את הפלטפורמה השיווקית העיקרית בעתון מיוחד. למרות פרסום כתבות חשיפה שאהדתן לליבר מפוקפקת, שיתפו הוא וליבר פעולה בפרסום "פינת השידוכים". זאובר זיהה את היתרון הכלכלי והשיווקי שמספקות לו מודעות השידוכים, ויצר חשיפה רחבה, תחילה בימי א' ובהמשך בעיתון סוף השבוע (נוהג שעבר גם לעיתונים האחרים בשנות הארבעים). זאובר העז לפרסם מדור שלם של מודעות שידוכים בעיתון שנחשב צהוב ובעל כותרות סנסציוניות, וסיכן עוד יותר את מעמדו כעיתון "רציני", אך ההימור השתלם כנראה, עובדה שבהמשך גם עיתונים אחרים קפצו על המציאה. השימוש במודעות שידוכים בשיטת "השדכן המודרני" של ליבר הייתה חלופה לשיטת השידוך המסורתית הישנה. היא התאימה לעידן המודרני ולאווירה ולתנאים שהתקיימו אז בארץ. יתרונותיה היו בכך שאפשרה לבודדים ללא משפחה למצוא בני זוג; היא שילבה קריטריונים חדשים לזוגיות; החיפוש התנהל באנונימיות; ובעיקר הגישה לקהל פוטנציאלי הייתה רחבה יותר בזכות תקשורת ההמונים.

"מהנרס ממשלתי בעל רכוש וכסף במזומן, [...] יליד רוסיה. ממשפחה מיוחסת, סימפטי ורציני. רוצה להכיר בחורה אינטליגנטית וסימפטית בגיל עד 25."¹¹⁵

סיכום

בשנות השלושים של המאה העשרים, כאשר גדל מספר הצעירים והצעירות ביישוב העברי הצעיר בארץ, החל חיפוש אינטנסיבי של בני זוג. הבחירה הרומנטית הייתה הדרך המועדפת למציאת בני זוג, אבל רבים התקשו למצוא בני זוג ונזקקו לתיווך שדכני. אף על פי שמעשה הזיווגים נחשב למצווה ששכרה בצדה, הדימוי הציבורי של השדכנות לא היה טוב.¹¹⁶ ריבוי ההודעות, הכתבות שעסקו בשידוכים בעיתונים והקמת התאגדות השדכנים,¹¹⁷ מציגים את הצורך הרב במוסד זה. אך נדרש רענון המוסד בשל התקופה המודרנית, המיקום החדש וריבוי הלקוחות. לא עוד שדכן מסורתי אישי, אלא מאגר גדול של מועמדים ותדירות גבוהה של מפגשים על מנת שיוכלו למצוא את אשר שאהבה נפשם.

יוסף ליבר הציע את השדרוג המודרני לשידוך המסורתי באופן שהותאם לתנאי המקום והתקופה: הוא הגדיר עצמו "שדכן מודרני" והיה בעל רשימות של מאות שמות שהשתמש בתקשורת ההמונית כדי להפיץ את מרכולתו. כך התפתחה שיטת שידוך ששילבה שדכנות מסורתית ופרסום מתוקשר. נראה ששימוש במונח "שדכן מודרני" היה הגדרה כללית לשדכנים שפרסמו בעיתון, אך בשונה מליבר, שהגה את המושג, רוב השדכנים עשו שימוש פרסומי מוגבל בתקשורת ואילו ליבר חשף את מאגר הלקוחות שלו ב"פינת השידוכים", שבה פרסם את הצעות השידוכים בעיתונות. הוא השתמש בתקשורת להגדיל את תנועת הלקוחות, תפיסה שהייתה חדשנית; קשה למצוא שדכנים אחרים שפעלו כך.

ליבר לא עסק בשידוך לפני שהגיע לארץ, וגם כשהגיע לארץ שלח ידיו במקצועות נוספים עד שזיהה את הצורך שלו ושל המוני הצעירים והצעירות במציאת בני זוג. הוא לא היה השדכן הראשון או היחיד בארץ, אך הוא ידע לזהות את העידן שהוא חי בו. ראייתו המפוכחת נזקקה לכמה דברים נוספים שהפכו את התבונה למעשה: אישיות מתאימה, שותפים יעילים ופלטפורמה שיווקית.

אישיותו התאימה למעשיו שכן ליבר היה אדם מוחצן, וכפי שאהב את המדים ואת המצעדים של הצבא, את התחפושות ואת ההצגות בתחום הפרטי, הוא אהב גם את השיווק והפרסום של העסק שלו. הוא נהנה להוציא את החוברות, להקליד את השמות לפרסום בעיתונות, לכתוב ולתלות את הכרזות, לנהל עסק.¹¹⁸ היה לו חוש מסחרי טוב והוא זיהה את העידן החדש של תקשורת ההמונים והפרסום ואת היתרונות הגלומים בו. יכול להיות שגם מסעיו בעולם תרמו לנקודת המבט שלו שהייתה רחבה. הוא האמין כנראה בתפיסה שאין פרסום רע ופרסום טוב, שכל פרסום הוא פרסום. שתי הכתבות שנכתבו עליו בעתון מיוחד לא היו אוהדות במיוחד, אך הביאו לקוחות; גם הפרסומים בהמשקיף על תלית הכרוזים לא היו חיוביים, אך הם יצרו חשיפה. נוסף על כך, בשונה מרוב השדכנים,¹¹⁹ הוא נע בין שלוש הערים הגדולות כדי להגדיל את החשיפה, אוסף לקוחות ומציג את "סחורתו".

- 10 "הכלה הזקנה נדרמה בליל החופה", **עתון מיוחד**, ב' ניסן תרצ"ח; "קללת הנשים הצדקניות", שם, ד' תמוז תרצ"ז.
- 11 אברהם שפירא, "המוטיבים הדתיים של תנועת העבודה", בתוך: שמואל אלמוג, יהודה ריינהרץ, ואניטה שפירא (עורכים), **ציונות ודת**, ירושלים: מרכז זלמן שז"ר, 1994, עמ' 305-303; ישראל קולת, "דת, חברה ומדינה בתקופת הבית הלאומי", שם, עמ' 329-371.
- 12 אברהם שפירא, שם, עמ' 307-306; אניטה שפירא, **ההליכה על קו האופק**, תל-אביב: עם עובד, תשמ"ח, עמ' 362-361, 370-369; ביאל, **ארוס והיהודים**, עמ' 255-252.
- 13 Francesca Beauman, *Shapely Ankle Preferr'd: A History of the Lonely Hearts Ad 1695-2010*, London: Chatto & Windus 2011
- 14 ראו למשל **המצפה**, 10.7.1914.
- 15 ראו למשל **המצפה**, 25.7.1913; **הצפירה**, 14.6.1914; שם, 15.5.1914; שם, 22.6.1913.
- 16 **הצפירה**, 14.6.1914.
- 17 שם, 10.7.1931.
- 18 **המצפה**, 1.8.1913; 25.7.1913.
- 19 **הצפירה**, 22.6.1913.
- 20 יבנאל מטלון, **תל אביב: זכרונות 1919-1939**, רמת גן: מטלון 2004, עמ' 139-138.
- 21 קיימת קפיצת זמן בין השנים 1934-1937 שכן בשנים 1936-1935 הוא מכר את העיתון. בהמשך קנה אותו שוב. בשנת 1933-1934, היו גם תאריכים עבריים ושנת 1934 נקראה שנה א. משחלל שוב לפרסם את העיתון, בשנת 1937, היו בו רק תאריכים עבריים ושוב החל למספר את הגיליונות משנה א.
- 22 גבריאל צפרוני, "עיתון מיוחד – העולם בצהוב", **קשר**, 3 (1988), עמ' 112-107 (להלן: צפרוני, "עיתון מיוחד"); אליעזר גולן, "אלכסנדר זאוכר", **ספר השנה של העיתונאים**, תל-אביב תשכ"ב, עמ' 252-253; מרדכי נאור, **רבותי העיתונות תל-אביב: משרד הביטחון**, 2004, עמ' 305-314.
- 23 "השרדן המודרני: מענין לבחורים ולבחורות ול-Deutsche Jugend (תנועת הנוער הגרמנית)", **עתון מיוחד**, 26.10.1933 (להלן: "השרדן המודרני: מענין לבחורים ולבחורות").
- 24 צפרוני, "עיתון מיוחד", **קשר**, 3 (1988), עמ' 107.
- 25 "השרדן המודרני: מענין לבחורים ולבחורות".
- 26 ריאיון עם ראובן ודליה ליבר (בנו וכלתו), 8.10.2017 (להלן: ריאיון עם ראובן ודליה ליבר).
- 27 שם משפחתו המקורי היה Liewer ונהגה כלייור. יוסף הוסף את ה'ב' הדגושה כדי להקל על ההגייה.
- 28 שוטר בכוח משטרה מיוחד שגישה משטרת המנדט הבריטי בשיתוף פעולה עם ה'הגנה' לשם שמירה על היישובים העבריים ודרכי התחבורה.
- 29 ריאיון עם ראובן ודליה ליבר.
- 30 "השרדן המודרני: מענין לבחורים ולבחורות".
- 31 שם.
- 32 מחוברות ההדרכה לא נותר כמעט שריד, פרט לחוברת אחת ועדויות בעיתונות. תיאורי **עתון מיוחד** הן העדות היחידה לתוכנם של המאמרים. לאחר מותו של ליבר לא שמרו בני המשפחה את הקלסרים, הניירות והחוברות, ומן הסתם החומר כולו הגיע לפח. המידע שנותר לנו הוא מהעיתונות, מעדויות אישיות ומחוברות שיוכים מעטות שנמצאו בחנויות ספרים ישנים כגון זו שכתוב עליה בפייסבוק. ריאיון עם ראובן ודליה ליבר.
- 33 שם.
- 34 "השרדן המודרני: מענין לבחורים ולבחורות". ההדגשות במקור.
- 35 שם. ראו גם חוברת "השרדן המודרני: מדרוך מודרני לנישואין בארץ, מחובר על ידי השרדן המפורסם והידוע יוסף ליבר, תל-אביב 1938, 40 עמוד עם תמונות מחיר 10 מיל". מתוך פוסט של חנות הספרים הישנים "האחים גריין" תוכנה

ברוניה ומשה ליבר, באדיבות משפחת ליבר

חסרונה העיקרי היה שהייתה פחות אישית, אינטימית ומדויקת. השינוי הזה אפשר לכני זוג ממקומות שונים בארץ להגיע זה לזו; לכני זוג מארצות שונות ומעדות שונות להכיר; הוא הפיץ קריטריונים חדשים למציאת בני זוג; ואפשר לאנשים המתקשים ביצירת קשרים להגיע לכך בקלות יחסית. נדרשו אנשים עם חזון שידעו לזהות את צורכי המקום והתקופה המודרנית, בדומה לתהליכים שנעשו בתחום זה במעבר לתקופה הדיגיטלית הפוסטמודרנית שבה אלגוריתם מתמטי יוצר היכרויות.

הערות

- * מאמר זה מבוסס על תת פרק מעבודת הדוקטור שלי, **יחסים פרטיים בעיניים ציבוריות: זוגיות בחברה העירונית היישובית בארץ ישראל והשתקפותה בשיח העיתונות העברית**, אוניברסיטת בראיילן, רמת גן תשע"ב, עמ' 119-124.
- 1 אוחזר לאחרונה בינואר 2019. <https://www.facebook.com/greenbrothersbooks/posts/1303726316304159>
- 2 http://web.nli.org.il/sites/NLI/Hebrew/library/reading_corner/Pages/Dating.aspx
- 3 טינדר היא אפליקציית היכרויות וזיווגים שמתחברת לחשבון הפייסבוק.
- 4 אברהם גרוסמן, **חסידות ומורדות: נשים יהודיות באירופה כימי הביניים**, ירושלים: מרכז זלמן שזר, 2003, עמ' 82-85, 111-116.
- 5 שם, עמ' 116.
- 6 כתיבתו החלה משנת 1894 כפרקים בעיתון.
- 7 דוד ביאל, **ארוס והיהודים**, תרגום: כרמית גיא, תל-אביב: עם עובד, 1994, עמ' 200-206 (להלן: ביאל, **ארוס והיהודים**); אורית מרמורשטיין, "מהשידוך ועד החופה אצל יהודי מזרח אירופה, 1772-1914", עבודת מוסמך, אוניברסיטת בראיילן תשנ"ט, עמ' 61-76 (להלן: מרמורשטיין, "מהשידוך ועד החופה").
- 8 רוברטו בקי, "הנוהג בנישואין ובילודה בקרב השכבות השונות של הישוב והשפעתו על עתידנו", בתוך: דוד גורביץ, אהרן גרין ורוברטו בקי (עורכים), **העלייה הישוב והתנועה הטבעית של האוכלוסיה בארץ ישראל**, ירושלים: המחלקה לסטטיסטיקה של הסוכנות היהודית, ירושלים תש"ה, עמ' 105-248.
- 9 מרגלית שילה, **נסיכה או שבויה? החוויה הנשית של היישוב הישן בירושלים 1840-1914**, חיפה: אוניברסיטת חיפה, 2001, עמ' 65 (להלן: שילה, **נסיכה או שבויה**).

- של החוברת דומה באופן חלקי לאלו שניתנו בידי של הכתב של 'עתון מיוחד'.
- 36 עתון מיוחד, שנה א, גליון יז, ז' באייר תרצ"ז.
- 37 "בחרים נתיני א", שם, 3.12.1933; "נישואין – בחר בעל מקצוע", שם, 27.12.1927.
- 38 שם, 17.1.1934.
- 39 שם, 6.3.1934.
- 40 שם, א' אולול תרצח, ז' אייר תרצח, ל' ניסן תרצח.
- 41 זאובר היה הראשון שהנהיג מודעות שידוכים בעיתון. צפרוני, "עיתון מיוחד", עמ' 111.
- 42 המשקיף, 26.1.1940.
- 43 ריאיון עם ראובן ודליה ליבר.
- 44 עתון מיוחד, 14.1.1934; שם, ז' אייר תרצ"ז; "מודעה, פינת השידוכים", שם, י"ד תשרי תש"ב.
- 45 השדכן המודרני: מדרוך מודרני לנישואין בארץ, מחובר על ידי השדכן המפורסם והידוע יוסף ליבר, תל-אביב 1938; הצפה 2.6.1942; המשקיף 21.4.1942; הבקר 30.10.1945, שם, 27.7.1943.
- 46 ריאיון עם ראובן ודליה ליבר.
- 47 עתון מיוחד, שנה א, גליון יז, ז' אייר תרצ"ז.
- 48 "השדכן המודרני: מענין לבחורים ולבחורות".
- 49 עתון מיוחד, 6.3.1934.
- 50 אין לדעת אם הקודים הללו נכונים כי לאורך השנים הקודים השתנו כמה פעמים והיו כנראה ידועים רק למקורבים. אפילו מי שהקלידו אותם במכונת הכתיבה לא ידעו מה משמעותם. ריאיון עם ראובן ודליה ליבר.
- 51 עתון מיוחד, שנה א, גליון יז, ז' אייר תרצ"ז.
- 52 שם.
- 53 ריאיון עם ראובן ודליה ליבר.
- 54 שם.
- 55 השדכן המודרני: מדרוך מודרני לנישואין בארץ, מחובר על ידי השדכן המפורסם והידוע יוסף ליבר, תל-אביב 1938.
- 56 ריאיון עם ראובן ודליה ליבר.
- 57 דבר שממילא היה מקובל באותה תקופה.
- 58 ריאיון עם ראובן ודליה ליבר.
- 59 "פינת השידוכים", עתון מיוחד, כ"ו שבט תש"ב.
- 60 ידיעות אחרונות, הבוקר, סכות, ועוד.
- 61 ריאיון עם ראובן ודליה ליבר.
- 62 הצפה, 22.11.1944; המשקיף, 1.10.1944.
- 63 שם.
- 64 הבקר, 30.10.1945; המשקיף, 21.11.1945; הצפה, 10.12.1945.
- 65 המשקיף, 13.8.1948, ההדגשה במקור.
- 66 "פינת השידוכים", עתון מיוחד, י"ד תשרי תש"ב.
- 67 המשקיף, 29.5.1946.
- 68 שם, 3.6.1946, ההדגשות במקור.
- 69 שם.
- 70 הבוקר, 21.2.1940.
- 71 כנראה בתגובה למוראות השואה הייתה במחצית השנייה של שנות הארבעים עלייה משמעותית בנישואין ובלידה. ראו: רוברטו בקי, ההתפתחות הדמוגרפית של ישראל, הרבעון לכלכלה, 8 (1955), עמ' 379-392.
- 72 הצפה, 18.8.1947.
- 73 "פינת השידוכים" באף על פי – מודעה על ההצגה, ידיעות אחרונות, 24.4.1942.
- 74 "המדרוך – משרד לשידוכים המדרוך, משרד מודרני לשידוכים, סניפים בכל הארץ, מנהל ע"י סוכנים אחראיים פעילים 20 שנה בארץ בסודיות גמורה בהחלט. לפי הזמנה אנו מבקרים בבית. קשרים טובים בחוגי הדתיים", הצפה, 4.11.1945, וכן המשקיף, 4.11.1945. "ידידיה משרד לשידוכים ע"י קורספונדנציה", הצפה,
- 4.1.1945; "שמעון ליברך משרד לשידוכים בחיפה", מעריב, 30.6.1948.
- 75 "השדכן המפורסם (הוגו גולד), אלפי רשומים", ידיעות אחרונות, 5.1.1945; "השדכן המפורסם ד"ר (!) הוגו גולד", ידיעות אחרונות, 12.1.1947; "משרד לשידוכים – השדכן מפורסם והידוע", ידיעות אחרונות, 31.1.1947.
- 76 הצפה, 5.1.1947; הבקר, 30.6.1946; שם, 4.2.1944.
- 77 הבקר, 5.10.1947.
- 78 "השדכן המנוסה (משה פישמן)", הבקר, 10.1.1944; הצפה, 24.4.1945; ידיעות אחרונות, 8.1.1947; הבקר, 29.2.1948.
- 79 הצפה, 10.12.1943.
- 80 בשלב מאוחר יותר, בשנת 1944, יותר היה שיתוף פעולה מבוסס יותר בין ליבר לוויסברג, אך הוא החזיק מעמד רק זמן קצר.
- 81 "שדכנים מכל הארץ התאחדו", המשקיף, 23.12.1943, עמ' 3.
- 82 שם.
- 83 שם.
- 84 ריאיון עם ראובן ודליה ליבר.
- 85 פסק דין לתשלום "דמי שדכנות", הבקר, 28.3.1945.
- 86 ד"ר ש"ז חשין, "שדכנים ושידוכים בדן: מתוך הוואי בית המשפט", הבקר, 20.4.1945 (להלן: חשין, "שדכנים ושידוכים בדן").
- 87 שם.
- 88 עתון מיוחד, י' חשון תש"ב.
- 89 "צעירה ממושבה בצפון", שם, ל' ניסן תרצ"ח.
- 90 אפשר לראות את הכותרות הכולטות משנת 1938. בפרסומים שנמצאו לפני כן משנת 1933 ומשנת 1934 אין כותרות כולטות.
- 91 השדכן המודרני: מדרוך מודרני לנישואין בארץ; עתון מיוחד, ז' אייר תשע"ז; שם, י' חשון תש"ב; שם, י"ז חשון תש"ב.
- 92 "פינת השידוכים", שם, א' אולול תרצ"ח.
- 93 "פקיד בבנק", שם, ל' ניסן תרצ"ח.
- 94 "פינת השידוכים", שם, ל' אולול תרצ"ח.
- 95 השדכן המודרני: מדרוך מודרני לנישואין בארץ.
- 96 "השדכן המודרני", עתון מיוחד, 26.10.1933.
- 97 "פינת השידוכים", שם, א' אולול תרצ"ח.
- 98 השדכן המודרני: מדרוך מודרני לנישואין בארץ.
- 99 "פינת השידוכים", עתון מיוחד, ל' ניסן תרצ"ח.
- 100 "השדכן המודרני", שם, 26.10.1933.
- 101 השדכן המודרני: מדרוך מודרני לנישואין בארץ.
- 102 "אפשר לסדר חשמלאי בעבודה", עתון מיוחד, א' אולול תרצ"ח; "אפשר לסדר חייט בעבודה", שם, ז' אייר תרצ"ח.
- 103 "לנסיעה לאמריקה מיד", שם, (א' אולול תרצ"ח); "לנסיעה תכופה לאוסטרליה", שם, א' אולול תרצ"ח; "נסיעה לקנדה", שם, י' חשון תש"ב; "בעלת רכוש של 3000 לא"י מחפשת אדם משכיל ומסודר", ל' ניסן תרצ"ח.
- 104 השדכן המודרני: מדרוך מודרני לנישואין בארץ.
- 105 שילה, נסיכה או שבוייה, עמ' 73; ביאל, ארוס והיהודים, עמ' 209.
- 106 "אלמנה יפה, אלמנה עם ילדה, אבל מחפשת אלמן בלי ילדים", עתון מיוחד, ל' ניסן תרצ"ח.
- 107 השדכן המודרני: מדרוך מודרני לנישואין בארץ.
- 108 "פינת השידוכים", עתון מיוחד, ז' אייר תרצ"ח; "פינת השידוכים", שם, ל' ניסן תרצ"ח; "פינת השידוכים", שם, א' אולול תרצ"ח.
- 109 "בחר אמריקאי בגופה יפה ומראה נעים בגיל של 30, סוחר, מחפש וכו', מקפיד על היופי", "השדכן המודרני", עתון מיוחד, 26.10.1933. "...על הבחור להיות אינטלגנט, דתי, עד גיל 30 ומסודר טוב", השדכן המודרני: מדרוך מודרני לנישואין בארץ.
- 110 מרמורשטיין, "מהשדוך ועד החופה", עמ' 77-83.
- 111 בת שבע מרגלית-שטרן, "למלכה אין בית, למלך אין כתר? מעמדן של נשים יהודיות בשוק העבודה בארץ-ישראל המנדטורית", בתוך: אבי בראלי ונחום

- הבקר, 8.3.1945; ד"ר ש"ז חשין, "שדכנים ושדוכים ברין".
- 117 "גרמני שהפך לצבר" (סיפור), דבר, 3.4.1935; "קללת הנשים הצדקניות", עתון מיוחד, ד' תמוז תרצ"ז; "הכלה הזקנה נרדמה בליל החופה", שם, ב' ניסן תרצ"ח.
- 118 ריאיון עם ראובן ודליה ליבר.
- 119 משה פישמן (השדכן המנוסה) – רח' עקיבא איגר 26 תל-אביב, המדריך – תל-אביב, ידידיה – ירושלים, ליברין – הרצליה 6 חיפה, ד"ר הוגו גודל (השדכן המפורסם) – פרישמן 7 תל-אביב, הרצל 53 חיפה. פרטים במודעות העיתונים בשנות הארבעים.
- 120 ריאיון עם ראובן ודליה ליבר.
- קרלינסקי (עורכים), כלכלה וחברה בימי המנדט 1918-1949, באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 2003, עמ' 107-152.
- 112 "בחור בן ל"ב שנים", עתון מיוחד, 27.12.1933.
- 113 יוסף ליבר, "פינת השדוכים: השדכן מתפרש ברחבי הארץ, יש מודעות והזמנות להציע, בקשות בערים שונות, מודעות השדוכים עצמן מחולקות לנשים וגברים", עתון מיוחד, שנים תש"א-תש"ב.
- 114 שם.
- 115 שם.
- 116 הודעה חשובה לכל השדכנים בארץ, "הצפה, 10.12.1943; "שדכנים מכל הארץ התאחדו", המשקיף, 23.12.1943, עמ' 3. פסק דין לתשלום "דמי שדכנות",